

IMPROVING THE MECHANISM OF PRE-TRIAL SETTLEMENT OF CRIMINAL DISPUTES: THEORY, PRACTICE, AND COMPARATIVE-LEGAL ANALYSIS

Adizov Alibek Oybek ogli

Independent researcher at Tashkent State University of Law,
Assistant Prosecutor at the Vobkent District Prosecutor's Office,
Republic of Uzbekistan.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19349741>

ARTICLE INFO

Received: 24th March 2026

Accepted: 30th March 2026

Online: 31st March 2026

KEYWORDS

Criminal procedure, pre-trial dispute resolution, plea bargaining, reconciliation, simplified proceedings, guilty plea agreement, mediation, alternative dispute resolution.

ABSTRACT

This scholarly article examines the theoretical foundations and legal nature of pre-trial dispute resolution in criminal procedure. In particular, it explores plea bargaining (agreement on pleading guilty) and reconciliation, which are considered forms of simplified proceedings in criminal cases. The paper analyzes the regulation of these mechanisms in Uzbekistan's national legislation (provisions of the Criminal Code and Criminal Procedure Code, statistics, and recent reforms). The strengths and weaknesses of pre-trial dispute resolution in criminal justice are discussed, and relevant scholarly opinions on plea bargaining, reconciliation, and procedural simplification are analyzed. The author offers concrete proposals for further implementation of alternative dispute resolution methods in criminal proceedings, improvement of the plea bargaining institution, as well as introduction of hybrid models such as Med-Arb (mediation-arbitration) and ENE (early neutral evaluation) in Uzbekistan.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ДОСУДЕБНОГО РАЗРЕШЕНИЯ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫХ СПОРОВ: ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА И СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Адизов Алибек Ойбек угли

Соискатель Ташкентского государственного юридического университета,
помощник прокурора Вабкентского района Прокуратуры Республики Узбекистан.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19349741>

ARTICLE INFO

Received: 24th March 2026

Accepted: 30th March 2026

Online: 31st March 2026

KEYWORDS

Уголовный процесс, досудебное урегулирование споров, сделка о признании вины,

ABSTRACT

В данной научной статье анализируются теоретические основы и правовая природа института досудебного урегулирования споров в уголовном процессе. В частности, исследуются механизмы сделки о признании вины и примирения, рассматриваемые как формы упрощенного судопроизводства по уголовным делам. Раскрыто правовое регулирование этих институтов в

институт примирения, упрощенное судопроизводство, соглашение о признании вины, медиация, plea bargaining.

национальном законодательстве Узбекистана (нормы УК и УПК, статистические данные и последние реформы). Обсуждены преимущества и недостатки досудебного урегулирования в уголовном процессе, проанализированы научно-теоретические взгляды по данной проблематике. Автор предлагает конкретные меры по дальнейшему внедрению альтернативных способов разрешения уголовно-правовых споров, совершенствованию института сделки о признании вины, а также по внедрению элементов гибридных моделей типа Med-Arb (медиация-арбитраж) и ENE (ранняя нейтральная оценка).

JINOYAT PROTSESSIDA SUDGACHA NIZOLARNI HAL QILISH MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH: NAZARIYA VA AMALIYOT

Adizov Alibek Oybek o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti mustaqil izlanuvchisi, O'zbekiston Respublikasi
prokuraturasi Vobkent tuman prokurori yordamchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19349741>

ARTICLE INFO

Received: 24th March 2026
Accepted: 30th March 2026
Online: 31st March 2026

KEYWORDS

Jinoyat protsessi, sudgacha nizolarni hal qilish, aybga iqrorlik kelishuvi, yarashuv instituti, soddalashtirilgan ish yuritish, pleya kelishuvi, mediatsiya, plea bargaining.

ABSTRACT

Mazkur ilmiy maqolada jinoyat protsessida sudgacha nizolarni hal qilish instituti nazariy asoslari, uning huquqiy mohiyati va amaliy ahamiyati tahlil etilgan. Xususan, jinoyat ishlarini soddalashtirilgan tartibda ko'rib chiqish shakllari sifatida aybga iqrorlik to'g'risida kelishuv (plea bargaining) va yarashuv (jabrlanuvchi bilan yarashish) mexanizmlari o'rganilgan. O'zbekiston milliy qonunchiligida mazkur institutlarning tartibga solinish holati (JK va JPK normalari, statistika ma'lumotlari hamda so'nggi islohotlar) ochib berilgan. Ushbu jarayonlarning afzallik va kamchiliklari muhokama qilinib, tegishli ilmiy-nazariy yondashuvlar tahlil qilingan. Muallif jinoyat-protsessual faoliyatda muqobil nizolarni hal etish usullarini keng joriy etish, aybga iqrorlik bitimi institutini takomillashtirish, shuningdek Med-Arb (mediatsiya-arbitraj) va ENE (erta neytral baholash) kabi gibridd modellar elementlarini qo'llash yuzasidan aniq taklif va tavsiyalarni ilgari surgan.

Jinoyat protsessi odatda davlat ayblovinini qo'zg'atish, sud tekshiruv va qonuniy hukm chiqarish orqali jinoyatga

javobgarlik masalasini hal etishga qaratilgan murakkab tizimdir. Biroq, zamonaviy sharoitda ko'plab davlatlar

jinoyat ishlarini sudgacha bosqichda yakunlash, ya'ni an'anaviy sud tergovigacha nizolarni muqobil hal qilish yo'llarini joriy etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"ga muvofiq sud-huquq sohasida insonparvarlik tamoyillarini kuchaytirish, jumladan jinoyat protsessiga yangi soddalashtirilgan tartib-taomillarni joriy etish tashabbusini ilgari surgan edi. 2021-yilda Jinoyat-protsessual kodeksiga aybga iqrorlik to'g'risida kelishuv instituti kiritilishi va avvaldan mavjud yarashuv mexanizmining qo'llanilish doirasi kengaytirilishi ana shu islohotlarning amaliy ifodasidir. Shu bois, jinoyat protsessida sudgacha nizolarni hal qilish masalasi bugungi kunda dolzarb nazariy va amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi – jinoyat ishlarini sudgacha yakunlash imkonini beruvchi kelishuv va yarashuv institutlarining nazariy-huquqiy mohiyatini ochib berish, ularning O'zbekiston qonunchiligida tartibga solinishini tahlil qilish, xorijiy tajribani qiyoslash hamda ushbu institutlarni takomillashtirish yuzasidan takliflar berishdan iborat. Quyida avvalo ushbu institutlarning nazariy asoslari ko'rib chiqiladi, so'ng milliy qonunchilik va xorijiy modellarga to'xtalib o'tiladi, oxirida esa aniqlangan muammo va yutuqlarga asoslanib xulosalar hamda amaliy takliflar bildiriladi.

Sudgacha (djudisial bo'lmagan) nizolarni hal qilish deganda, jinoyat ishi bo'yicha yakuniy sud hukmi chiqmasdan turib ayblanuvchi bilan ayblov tarablari o'rtasida muayyan kelishuvga erishish

orqali ish yuritishni tugatish yoki soddalashtirilgan tartibda hal etish tushuniladi. Nazariy nuqtai nazardan, bu holat an'anaviy adolat konsepsiyasidan biroz chekinishni anglatadi: ya'ni jinoyatning huquqiy taqdiri to'liq sud tekshiruvi va dalillarning har tomonlama baholanishi bilan emas, balki tomonlarning o'zaro roziligiga ko'ra hal bo'ladi. Shunday bo'lsa-da, ko'plab mutaxassislar fikricha, bunday kelishuv institutlari jinoyat protsessini liberallashtirish va samaradorlikni oshirishga xizmat qiluvchi soddalashtirilgan tartib-taomil shakllari hisoblanadi [1, 122]. Darhaqiqat, aybga iqrorlik bo'yicha bitim yoki yarashuvga erishish orqali jinoyat ishini tezroq va kam xarajat evaziga yakunlash mumkin bo'ladi. Bu holatda jazoni muhokama qilish, zarar oqibatlarini qoplash, jabrlanuvchining roziligini olish kabi masalalar rasmiy sud bosqichidan oldin hal etilib, sud resurslari tejiladi.

Sudgacha hal etish institutining huquqiy mohiyati shundan iboratki, u konsensual adolat (kelishuvga asoslangan adolat) tamoyiliga tayanadi. Jinoyat protsessining odil sudlov, haqiqatni aniqlash kabi fundamental prinsiplariga mazkur institut ma'lum ma'noda o'zgacha yondashuvni taklif qiladi. Xususan, nemis olimi Xermann ta'kidlaganidek, jinoyat protsessi prinsiplarining vazifasi faqat qonun normalarini qo'llashdangina iborat bo'lmay, balki mavjud ijtimoiy muammolarni aniqlash va hal qilishga ham xizmat etishi lozimdir. Shu nuqtai nazardan olib qaralganda, ayblanuvchining o'z aybini tan olishi va jabrlanuvchi bilan murosaga erishishi ijtimoiy adolat tamoyilini yangi shaklda

ro'yobga chiqaradi – ya'ni jazolash maqsadi bilan bir qatorda tomonlar yarashuvi va huquqbuzarlik oqibatlarini bartaraf etish maqsadi ko'zlanadi.

Biroq nazariy jihatdan bu institutning bahsli tomonlari ham mavjud. Ayrim olimlar sudgacha kelishuvlar “yashirin jarayon” bo'lib, jamoatchilik nazoratidan chetda qolishini tanqid qiladilar. Masalan, Amerikalik huquqshunos Donald J. Newman “plea bargaining”ni prokuror va ayblanuvchi o'rtasidagi muzokaralardan keyin ayblanuvchi tomonidan beriladigan maxsus ariza deb ta'riflaydi [4, 56]. Unga ko'ra, bunday muzokaralar jarayonida ayblanuvchi tomonidan aybni tan olish evaziga muayyan yengilliklar, xususan, ayblov hajmini qisqartirish yoki jazoni yengillashtirishga doir va'dalar beriladi. Newman ta'kidlashicha, bunday kelishuv natijasida sud hukmi chiqarish formal tus oladi, chunki sud faqat tomonlar erishgan bitimni tasdiqlaydi xolos. Qator mutaxassislar ham kelishuv instituti odil sudlov tamoyillarini soddalashtirilgan tarzda amalga oshirishga qaratilganini e'tirof etadi – ya'ni aybga iqrorlik bitimi odatdagi sud muhokamasiga muqobil protsessual shakl ekanligi ilmiy adabiyotlarda qayd etilgan [1, 128].

Xulosa qilib aytganda, sudgacha nizolarni hal qilishning nazariy mohiyati adolatga erishish vositalarini diversifikatsiya qilish, ya'ni an'anaviy sud jarayoniga qo'shimcha ravishda, kelishuv va murosalar orqali ham jinoiy nizolarni tugatish g'oyasiga asoslanadi. Bunda qonuniylik va huquqbuzarlik uchun javobgarlik muqarrarligi tamoyillariga rioya qilish albatta muhim; shu bilan birga, protsess

ishtirokchilarining huquq va manfaatlari muvozanatini yangi usulda ta'minlashga intilish namoyon bo'ladi. Keyingi bo'limlarda ushbu nazariy konsepsiyaning amaliy ifodasi bo'lgan kelishuv (plea bargaining) va yarashuv institutlarining mazmuni yoritiladi.

Aybga iqrorlik to'g'risida kelishuv (inglizcha “plea bargaining”) instituti – bu jinoyat ishini yuritishda davlat ayblovchisi (prokuror) va gumonlanuvchi/ayblanuvchi o'rtasida tuziladigan o'zaro bitim bo'lib, unga ko'ra ayblanuvchi o'z aybini tan oladi, evaziga ayblovning malakasi yoki jazo chorasi bo'yicha yengillik oladi. Mazkur institut ilk bor AQSh amaliyotida shakllanib, bugungi kungacha u yerda jinoiy ishlarning qariyb 90 foizi sudgacha kelishuv tuzish bilan yakunlanmoqda [5, 44]. Anglo-amerika tizimida 1970-yilda AQSh Oliy sudi plea bargaining konstitutsiyaviyligini tan olgan va u rasmiy protsessual qoidadek tus olgan [5, 45]. Plea bargaining mohiyatan shuni anglatadiki, ayblanuvchi aybga iqror bo'lsa, prokuror odatda ayblovni yengillashtiradi yoki jazoni yengillashtirish haqida sudga tavsiya kiritadi; natijada sud odatda ushbu kelishuvni inobatga olib, yengilroq hukm chiqaradi.

O'zbekistonda ushbu institut yangilik hisoblangan bo'lsa-da, huquqiy adabiyotlarda unga doir fikrlar shakllana boshlagan. Jumladan, olim S.Toshniyozovning ta'kidlashicha, “aybga iqrorlik to'g'risidagi kelishuv – gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchi tomonidan tergov organiga bildiriladigan taklif bo'lib, taraflarning teng roziligi asosida tuziladigan hamda prokuror, gumon qilinuvchi/ayblanuvchi va ularning

himoyachisi tomonidan imzolanishi lozim bo'lgan bitimdir" [6, 112]. Bu ta'rifga ko'ra, kelishuv taklifi bevosita ayblanuvchi tomonidan ilgari surilishi va prokuror bilan himoyachi ishtirokida muhokama qilinishi nazarda tutilmoqda. Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputati D.Oripov ham shunga yaqin fikr bildirib, "aybga iqrorklik to'g'risidagi kelishuv – jinoiy jazodan qutulish vositasi emas, balki jazo tayinlash masalasini osonlashtiruvchi protsessual bitimdir" deya ta'riflagan [7, 3]. Ya'ni, Oripovning nuqtai nazariga ko'ra, bunday kelishuv javobgarlikdan ozod qilmaydi, balki jazoning yengilroq tayinlanishiga xizmat qiladi.

Yana bir mutaxassis – jinoiy ishlari bo'yicha sudya K.Pansatov kelishuv institutini shunday izohlaydi: "aybga iqrorklik to'g'risidagi kelishuv – bu ayblanuvchiga nisbatan qo'yilgan ayblov bo'yicha ish yuritishni faqat shu ayblov doirasida hal etish imkonini beruvchi protsessual vositadir" [8, 45]. Uning fikricha, agar ayblanuvchiga bir nechta jinoiy epizodlari qo'yilgan bo'lsa-yu, ulardan faqat ba'zilariga doir kelishuv tuzilgan bo'lsa, kelishuv qamrab olmagan epizodlar alohida ish yurituvda ko'riladi va odatdagi tartibda yakunlanadi. Bu amaliy jihatdan murakkab bo'lsa-da, qonun bunday holatda ishlarni ajratib ko'rishga ruxsat beradi.

Aybga iqrorklik kelishuvi institutining mazmunini izohlashda ayrim nazariy yondashuvlar o'rtasida tafovutlar bor. Ba'zi olimlar uni bir tomonlama jarayon deb tanqid qilgan – ya'ni, ular nazarida, prokuror ayblanuvchiga nisbatan kuchliroq mavqega ega bo'lib, kelishuv asosan ayblov organi manfaatiga xizmat qiladi.

Bunday tanqidiy fikrlar, masalan, Qozog'istonlik professor D.Nurumov tomonidan bildirilgan: uning fikricha, "jinoiy protsessida aybga iqrorklik – bu shaxsning o'z sodir etgan jinoiyati to'g'risida bildirilgan aybga roziligi bo'lib, u aslida jazoni yengillashtirish vositasidir" [9, 214]. Muallif Nurumov shuningdek shuni uqtiradiki, bunday kelishuv tuzilgan taqdirda sud tergovni to'liq o'tkazilmaydi, dalillarning to'liqligi tekshirilmaydi va bu holat adolat tamoyiliga xavf tug'dirishi mumkin [9, 215].

Biroq, aybga iqrorklik to'g'risidagi kelishuvdan har ikki tomon – ayblov va himoya tomonlari manfaatdor bo'lishi lozim. Chunki bunda ayblanuvchi aybini tan olish evaziga yengilroq jazo olishga yoki ba'zi hollarda jinoiy javobgarlikdan qutulishga umid qiladi, prokuror esa ortiqcha vaqt va resurs sarflamasdan ishni yakunlash, shuningdek, sudlarda ish yukini kamaytirish imkoniga ega bo'ladi. Rus olimi V.V.Kolesnik ham bu masalaga e'tibor qaratib, "aybga iqrorklik bitimi nomutanosib kuchga ega subyektlar o'rtasida tuzilsa ham, u baribir protsessning teng huquqli tomonlari bitimi sifatida ko'rilishi lozim" degan fikrni bildiradi [10, 99]. Demak, qonun ijodkorlari va amaliyotchilar ushbu kelishuvni tuzishda ayblanuvchining huquqlarini himoya qilish kafolatlarini kuchaytirishi zarur, jumladan himoyachi ishtirokini majburiy qilish, kelishuvning ixtiyoriy tarzda tuzilganligini tekshirish kabi protseduralar qonunda aniq belgilangan bo'lishi kerak.

Yarashuv instituti – bu jinoiy qonunchiligida belgilangan ayrim toifadagi jinoiyatlar bo'yicha jabrlanuvchi

bilan ayblanuvchining yarashgani munosabati bilan jinoiy javobgarlikdan ozod qilishni nazarda tutuvchi muhim mexanizmdir. O'zbekiston JKda yarashuvga doir normalar ilk bor 2001-yilda joriy etilib, 66¹-modda bilan ayrim engil va o'rta og'ir jinoyatlar sodir etgan shaxslar jabrlanuvchi bilan yarashgan taqdirda jinoiy javobgarlikdan ozod qilinishi mumkinligi mustahkamlab qo'yilgan. Sud amaliyoti ko'rsatmoqdaki, ushbu institut jinoiy jazolar liberallashtirilishining samarali vositasi bo'lgan: masalan, Oliy sud Plenumining ma'lumotida qayd etilishicha, yarashuv institutining joriy qilinishi natijasida ko'plab fuqarolar sudlanishdan xalos bo'lib, jabrlanuvchilarning huquqlari tezroq tiklangan. Plenum qarorida ta'kidlanishicha, yarashuv "jabrlanuvchining huquqlarini ishonchli himoya qilish, respublikada sudlanganlik holatini kamaytirish va jinoiy javobgarlikdan ozod qilish institutining keng qo'llanishiga imkon yaratdi" [2, 77].

Yarashuv protsedurasi odatda quyidagicha amalga oshiriladi: jabrlanuvchi va gumon qilinuvchi/ayblanuvchi o'zaro kelishib, yetkazilgan zararni qoplashi yoki kechirimi haqida bitimga erishadi; bu haqda surishtiruv yoki tergov bosqichidayoq tegishli ariza taqdim etiladi. JPKning 62-bobi yarashuv tartibini batafsil belgilaydi, xususan ariza yozma shaklda bo'lishi, unda yetkazilgan zarar qoplanib, yarashilganligi ko'rsatilishi lozimligi shart qilib qo'yilgan. Sud yarashuvni tasdiqlasa, jinoyat ishi tugatiladi va ayblanuvchi jazodan ozod qilinadi. Aytish kerakki, yarashuv instituti faqat JK 66¹-moddasida ko'rsatilgan jinoyatlar uchun

qo'llaniladi – bu ro'yxat asosan yengil va ba'zi uncha og'ir bo'lmagan jinoyatlarni o'z ichiga oladi (masalan, ehtiyotsizlik jinoyatlari, oila-maishiy nizolar va b.). Og'ir va o'ta og'ir jinoyatlar uchun yarashuv qo'llanilmaydi.

Ilmiy manbalarda yarashuv institutiga ham turlicha yondashuv mavjud. Bir tomondan, bu institut "jabrlanuvchining roziligiga asoslanib insonparvarlikni ta'minlaydi, shaxsni jinoiy javobgarlikka tortmasdan tuzatish imkonini beradi" deb ijobiy baholanadi. Masalan, E.Xalniyazov yarashuv tartibini jinoyat huquqida insonparvarlik tamoyilining ifodasi sifatida ko'rib, uni qo'llash shartlari va amaliy muammolarini tahlil qilgan [11, 52]. Olim yarashuv jarayonida jabrlanuvchi huquqlarini ta'minlash hamda yarashuvdan g'ayriqonuniy foydalanish xavfini kamaytirish lozimligiga alohida e'tibor qaratadi [11, 53]. Chunki amaliyotda ba'zan ayblanuvchilar jabrlanuvchini turli yo'llar bilan yarashuvga ko'ndirishga urinishi, yoki aksincha, jabrlanuvchilar asossiz ravishda moddiy manfaat evaziga kelishib berishi holatlari uchrashi mumkin. Shu sababli, yarashuv institutining zaif tomoni – nazoratsiz qoldirilsa, adolat tamoyiliga putur yetkazish ehtimoli – hisoblanadi. Bu borada qonun va sud amaliyoti yarashuvning chin ko'ngildan va ixtiyoriy asosda amalga oshirilganini tekshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni ko'zda tutgan. Jumladan, Plenum qarorida sudlarga ko'rsatma berilgan: yarashuv tuzilganda albatta tergov va sud organlari tomonidan jabrlanuvchi hamda ayblanuvchiga yarashuv mohiyati va

oqibatlari tushuntirilganligi dalolatnomada qayd etilishi lozim.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, jinoyat protsessida *kelishuv bitimi* hamda *jabrlanuvchi bilan yarashuv* o'z mazmuniga ko'ra turli xil bo'lsa-da, ikkalasining ham maqsadi – ishni sudgacha yakunlash, ortiqcha sud jarayonlarisiz nizoni hal qilishdir. Plea bargaining – bu asosan davlat ayblov bilan ayblanuvchi o'rtasidagi bitim bo'lib, uning natijasida shaxs yengilroq jazo evaziga aybini tan oladi; yarashuv esa – jabrlanuvchi va ayblanuvchi o'rtasidagi murosa bo'lib, natijada ayblanuvchi umuman jinoiy javobgarlikdan ozod bo'ladi (rehabilitatsiya emas, ammo javobgarlikdan afv etish shaklida). Keyingi bo'limda mazkur institutlarning O'zbekiston qonunchiligida qay tarzda tartibga solingani va so'nggi yillarda qanday o'zgarishlar qilingani ko'rib chiqiladi.

Milliy qonunchilikdagi yarashuv instituti: O'zbekiston Respublikasi JKning 66¹-moddasi jinoyat sodir etgan shaxsni "*jabrlanuvchi bilan yarashgani munosabati bilan jinoiy javobgarlikdan ozod qilish*" imkoniyatini nazarda tutadi. Ushbu modda qaysi jinoyatlar bo'yicha yarashuv qo'llanilishi mumkinligini aniq sanab o'tgan (masalan, yengil jinoyatlar, ba'zi bir o'rta og'ir toifalar). Jinoyat-protsessual kodeksining 62-bobi esa yarashuv tartibini belgilaydi: ularga ko'ra, gumon qilinuvchidan tortib sudlanuvchigacha bo'lgan bosqichning istalgan paytida (sud maslahatxonaga kirguniga qadar) yarashuv haqidagi ariza berilishi mumkin, tergov va sud organlari esa bu arizani belgilangan tartibda ko'rib chiqishi va hal qilishi lozim. Sud yarashuvni tasdiqlasa, alohida ajrim

chiqarib, ish yuritishni tugatadi. Ahamiyatlisi, 2024-yilda Oliy sud Plenumi qaroriga kiritilgan o'zgartirishga muvofiq oilaviy zo'ravonlikka oid ishlar bo'yicha ham yarashuvga ruxsat etildi (faqat sud muzokaralari yakunigacha) – bu o'zgarishlar jamiyatda ushbu institutga ehtiyoj va qiziqish ortayotganini ko'rsatadi.

Statistik ma'lumotlarga nazar solsak, yarashuv institutining qo'llanish ko'lami anchayin keng. Masalan, 2004-yil Oliy sud Plenumi yarashuv amaliyotini o'rganib, ilk yillarda minglab shaxslar yarashganligi tufayli javobgarlikdan ozod bo'lgani va sudlanganlik holati qisqarganini qayd etgan edi. Afsuski, hozirgi paytda yangilangan rasmiy statistika ochiq manbalarda cheklangan. Shunga qaramay, hududiy sudlar faoliyatidan ma'lum bo'lishicha, masalan, 2022-yilda ayrim viloyatlarda sudlar ko'rib chiqayotgan jinoyat ishlarining 10-15 foizi yarashuv bilan tugatilgan. Bu ko'rsatkich yarashuv jamoatchilik tomonidan qabul qilinayotganini va tizim samaradorligini oshirishga xizmat qilayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ayrim tahlillar yarashuvdan keyingi takror jinoyatchilik hollari juda kamligini ta'kidlaydi – chunki yarashib qutulgan shaxslar, qoida tariqasida, birinchi marta jinoyatga qo'l urgan va chin ko'ngildan pushaymon bo'lgan shaxslardir.

Aybga iqrorlik to'g'risidagi kelishuvni joriy etish: 2021-yil 18-fevralda qabul qilingan O'RQ-675-son Qonun bilan Jinoyat-protsessual kodeksiga ilk bor "Aybga iqrorlik to'g'risida kelishuv" instituti joriy etildi. Mazkur Qonunga muvofiq, JPKning yangi 62¹-bobi yaratilib, unda kelishuv tuzish

tartibi batafsil yoritilgan. JPK 586¹⁻moddasida *aybga iqrорlik kelishuvi* quyidagicha ta'riflangan: "jinoyat ishini nazorat qiluvchi prokuror bilan ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan, uncha og'ir bo'lmagan va og'ir jinoyatlar bo'yicha tuziladigan kelishuv; u o'ziga nisbatan qo'yilgan gumonga yoki ayblovga rozi bo'lgan, jinoyatning ochilishiga faol ko'maklashgan va yetkazilgan zararni bartaraf etgan gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchining iltimosnomasiga asosan tuziladi" [3, 122]. Kelishuv tuzishning protsessual bosqichlari ham qonunda belgilandi: gumon qilinuvchi (yoki uning himoyachisi) prokurorga yozma iltimosnoma bilan murojaat qiladi, prokuror uni ko'rib chiqib rozilik bersa – tomonlar (prokuror, ayblanuvchi va himoyachi) yozma kelishuv bitimini imzolaydi; so'ng jinoyat ishi ushbu kelishuv bilan birga sudga yuboriladi. Sud esa JPK 586⁸⁻moddasiga muvofiq kelishuvni maxsus tartibda ko'rib, ikki xildan bir qarorga keladi: 1) kelishuvni tasdiqlash va hukm chiqarish; 2) kelishuvni tasdiqlamaslik va ishni prokurorga qaytarish [1, 221]. Bu tartib, aslida, Rossiya Federatsiyasi va qator boshqa davlatlar tajribasiga o'xshash bo'lib, sud nazorati orqali kelishuv shartlariga rioya qilinishi ta'minlanadi.

Aybga iqrорlik kelishuvi bo'yicha jazoni tayinlash masalasi ham O'zbekiston JKda maxsus qoida bilan mustahkamlangan. JKning yangi 57²⁻moddasiga ko'ra, "aybga iqrорlik to'g'risida kelishuv tuzilgan jinoyat bo'yicha tayinlanadigan jazo muddati yoki miqdori ushbu jinoyat uchun maxsus qism moddasida nazarda tutilgan eng ko'p jazoning yarmidan oshmasligi kerak" [3, 124]. Demak, agar

kelishuv tuzilgan bo'lsa, sud jazoni yengillashtirilgan tartibda – maksimal sanktsiyaning 50 foizidan oshmaydigan miqdorda belgilashi shart. Bu qoidani joriy etishdan maqsad ayblanuvchini kelishuvga rag'batlantirish, shu bilan birga jazoning adolatli muvozanatini saqlashdir.

Yangi institut bo'yicha 2021-2022 yillarda muayyan amaliy natijalar ko'zga tashlanmoqda. Prokuratura organlari ma'lumotiga qaraganda, 2022-yil davomida respublika bo'yicha o'nlab jinoyat ishlarida ayblanuvchilar bilan prokurorlar o'rtasida kelishuv bitimlari imzolangan va sudlar tomonidan tasdiqlangan. Misol uchun, Toshkent shahar sudlari amaliyotida 2022-yilda kamida 30 ta holatda aybga iqrорlik kelishuvi qo'llanilib, tegishli hukmlar chiqarilgan (ular, asosan, pora berish, o'g'rilik kabi jinoyatlardir). Bu hali umumiy ishlar soniga nisbatan oz bo'lsada, lekin yangi institutning "ilk qadam"lari sifatida e'tiborga loyiqdir. Ta'kidlash joizki, O'zbekiston qonunchiligida kelishuv instituti joriy qilingan ilk davrdanoq himoya mexanizmlari nazarda tutilgan – masalan, himoyachining ishtiroki majburiy ekani belgilandi (JPK 51-modda), ayblanuvchi yolg'iz qoldirilgan holda himoyachisi bilan maslahatlasha olishi huquqi kafolatlandi, kelishuv tuzilgan ishlar bo'yicha himoyachidan voz kechish taqiqlanadi [3, 168]. Bu normalar kelishuvning haqiqiy ixtiyoriyligi va adolatligini ta'minlashga qaratilgani bilan ahamiyatlidir.

So'nggi yillarda mamlakatda jinoyat-protsessual sohaga doir islohotlar davom etmoqda. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot

strategiyasi doirasida sudga qadar va sud bosqichida soddalashtirilgan ish yuritish tartib-tamoyillarini yanada rivojlantirish vazifasi qo'yilgan. Xususan, 2024-yil uchun davlat dasturida "nizolarni sudgacha hal etish tartibini yanada kengaytirish bo'yicha normativ-huquqiy hujjat loyihasini ishlab chiqish" topshirig'i belgilangan [12, 151]. Bu shuni anglatadiki, kelgusida qonunchilikka jinoyat ishlarini muqobil hal qilishning yangi shakllarini kiritish rejalashtirilmoqda. Haqiqatan ham, so'nggi paytlarda huquqiy doirada mediatsiya, restorativ adolat kabi tushunchalar ham muhokamada. Aytish kerakki, 2023-yilda Oliy sud huzurida yarashuv va mediatsiya masalalari bo'yicha alohida ishchi guruh tuzilib, xorijiy tajriba o'rganilayotgani ma'lum qilindi. Bu ishlar kelgusida aybga iqrorlik kelishuvi va yarashuv institutlarini yanada takomillashtirishga xizmat qilishi kutilmoqda.

Umuman olganda, O'zbekiston qonunchiligida sudgacha nizolarni hal qilish mexanizmlari shakllanib bormoqda. Yarashuv instituti qariyb ikki o'n yildan ko'proq amaliyotda qo'llanib, o'z samarasini ko'rsatgan bo'lsa, aybga iqrorlik bo'yicha kelishuv yangidan joriy qilinib, asta-sekin sud amaliyotiga tatbiq etilmoqda. Keyingi bo'limda ushbu institutlarning xorijiy davlatlardagi o'xshash va farqli jihatlari, ya'ni turli modellari qiyosiy tahlil qilinadi.

Yuqoridagi tahlil shuni ko'rsatadiki, sudgacha nizolarni hal etish institutlari – plea bargaining va yarashuv – puxta o'ylangan tartib va kafolatlarisiz qo'llansa, adolatga erishish o'rniga uni chetlab o'tish vositasiga aylanib qolishi mumkin. Shu sabab, mutaxassislar ushbu

institutlarni takomillashtirish yo'nalishida turli takliflar bermoqda. Masalan, Z.F.Inog'omjonova "aybga iqrorlik" tushunchasini sudya va prokuror o'rtasidagi kelishuv orqali jazo tayinlash deb ta'riflab, bu jarayonda sudning faol rol o'ynashini nazarda tutadi – ya'ni kelishuv shartlarini sudning o'zi belgilashi lozimligini ilgari suradi. Boshqa bir qarashga ko'ra, aybga iqrorlik bo'yicha bitimlar aslida ikki tomonlama emas, balki ko'p tomonlama jarayon bo'lmog'i kerak: bunda jabrlanuvchi ham, agar mavjud bo'lsa, ishtirok etishi lozimligi aytiladi [4, 60]. Haqiqatan ham, jabrlanuvchining kelishuvdagi rolini kuchaytirish uning adolatlilik darajasini oshiradi.

Xulosa qilib, sudgacha kelishuv va yarashuvning afzalliklari ularning kamchiliklarini muvozanatlab tura olishi uchun kuchli huquqiy kafolatlar va oqilona cheklovlar talab etiladi. Keyingi, yakuniy qismda ana shunday taklif etilayotgan chora-tadbirlar va islohot yo'nalishlari bo'yicha muallif pozitsiyasi bayon etiladi.

Yuqorida keltirilgan tahlillar asosida aytish mumkinki, jinoyat protsessida sudgacha nizolarni hal qilish mexanizmlarini takomillashtirish bugungi kun talabidir. O'zbekiston misolida, ushbu sohada muhim qadamlar qo'yilgan bo'lsa-da (yarashuv institutining yillar davomida qo'llanib kelinishi, aybga iqrorlik kelishuvining yaqinda joriy etilishi), hali oldinda ko'plab ishlar turibdi. Quyida muallifning ayni mavzu doirasidagi asosiy taklif va tavsiyalari keltiriladi:

1. Aybga iqrorlik kelishuvi mexanizmini to'liq implementatsiya qilish: Yangi joriy etilgan kelishuv

instituti samarali ishlashi uchun avvalo huquqni qo'llash amaliyotini yo'lga qo'yish lozim. Buning uchun prokurorlar va tergovchilar hamda sudyalalar maxsus o'quv seminarlarda ushbu institutning maqsadi va tartibini puxta o'zlashtirishi zarur. Kelishuv bo'yicha ichki protsessual ko'rsatmalar ishlab chiqilishi, prokuratura organlarida kelishuv tuzish mezonlari (qaysi holatda qabul qilish, qaysi holatda rad etish kabi) aniq belgilanishi kerak. Shuningdek, kelishuv tuzilgan ishlar bo'yicha sud qarorlarini monitoring qilish va tahlil qilish amaliyotini yo'lga qo'yish taklif etiladi – bu keyinchalik qonunchilikni takomillashtirishga asos bo'ladi.

2. Jabrlanuvchi rolini kuchaytirish: Kelishuv va yarashuv jarayonlarida jabrlanuvchi manfaatlarini himoya qilishni yanada kuchaytirish lozim. Ayniqsa, aybga iqrorlik kelishuvida jabrlanuvchining huquqiy maqomi noaniq – qonunda u kelishuv tarafdori emas, lekin baribir jinoyatning bevosita ishtirokchisi. Shuning uchun, taklif qilamizki, kelishuv tuzishdan oldin prokuror jabrlanuvchi fikrini yozma shaklda olishini majburiy tartibda joriy etish kerak. Bu jabrlanuvchiga hech bo'lmasa o'z munosabatini bildirish imkonini beradi (garchi yakuniy qarorga ta'sir qilmasa ham). Bundan tashqari, kelishuvga doir sud majlisida jabrlanuvchini xohlasa ishtirok etish huquqiga ega ekanini amaliyotga joriy etish lozim – bu sudga kelishuvning adolatli yoki yo'qligini baholashda yordam beradi.

3. Himoyachi instituti va ixtiyoriylik kafolatlari: Amaldagi qonunchilikda himoyachining ishtiroki majburiy ekani belgilanganini yuqorida aytdik. Biroq

amaliyotda ayrim hollarda ayblanuvchilar kelishuv tezroq tasdiqlanishi uchun himoyachidan voz kechishga urinishi mumkin. Bu mutlaqo yo'l qo'yib bo'lmas hol, shu bois, taklif etamizki, aybga iqrorlik bo'yicha kelishuv tuzilgan ishlar bo'yicha himoyachidan voz kechish taqiqlanishi qonunda qat'iy belgilab qo'yilsin (hozirgi JPK normalarida bilvosita ko'rsatilgan, ammo aniq band tarzida ifoda etilsa maqsadga muvofiq). Shuningdek, kelishuv imzolanishidan oldin himoyachi o'z mijoz bilan yakkama-yakka muloqot qilib, unga kelishuvning barcha huquqiy oqibatlarini tushuntirgani haqida alohida bayonnoma tuzilishini joriy etish mumkin. Bu keyinchalik ayblanuvchi "men tushunmay imzolab qo'yibman" deb chiqishining oldini oladi.

4. Kelishuv qo'llanilmaydigan jinoyatlar doirasini qayta ko'rib chiqish: Hozirda qonunchilikka ko'ra, ijtimoiy xavfi juda katta bo'lmagan, uncha og'ir bo'lmagan va og'ir jinoyatlar bo'yicha kelishuv tuzilishi mumkin, o'ta og'ir jinoyatlar bundan mustasno. Muallif fikricha, bu norma asosan to'g'ri, ammo ayrim kategoriyalar bo'yicha istisnolar qilsa bo'ladi. Masalan, jinoyat ishlari statistikasida salmoqli o'rin tutadigan va jamoatchilikka katta zarar yetkazmaydigan moliyaviy-iqtisodiy jinoyatlar (soliq to'lashdan bo'yin tovlash, bojxona qonunbuzarliklari kabi) bo'yicha ham plea bargaining qo'llash imkoni ko'rib chiqilishi mumkin. Chunki bu kabi ishlar murakkab va ko'p vaqt talab etuvchi bo'lib, agar ayblanuvchi aybini tan olib, zararni qoplasa, davlat ham manfaatdor bo'ladi (zarar qoplanadi, sud xarajati tejaladi). Xorij tajribasida, xususan AQSh va Yevropa

mamlakatlarida shunday “economic crimes plea” amaliyoti bor – katta miqdordagi jarima evaziga jinoyat ishini tugatish. Bizda ham qonunga “jinoyatdan jabrlangan davlat manfaatlarini tiklash evaziga prokuror bilan kelishuv tuzish” degan qoidani sinov tariqasida kiritish mumkin.

5. Yarashuv institutini suiiste'moldan himoya qilish: Yarashuv bo'yicha amaldagi tartib ancha mukammal, Plenum qarori ham huquqni qo'llashga oid yo'riqnomalarni bergan. Biroq oilaviy zo'ravonlik kabi nozik toifalar bo'yicha yarashuvga ruxsat berilishi turli bahslarga sabab bo'lmoqda. Xususan, ba'zi ekspertlar oiladagi tazyiqlarda jabrlanuvchi yarashishga majburan ko'nadi va natijada zo'ravon jazodan qutulib, yana takror bosim o'tkazadi deb hisoblaydi. Shu bois taklifimiz: yarashuvga doir sud nazoratini kuchaytirish. Sudlar yarashuv tasdiqlanadigan majlislarga jabrlanuvchini shaxsan taklif qilib, uning haqiqiy pozitsiyasini tinglashi lozim. Agar jabrlanuvchi sudda ochiqdan-ochiq “meni kechirishga majbur qilishdi” deb aytsa yoki buni bilvosita ko'rsatuvlar tasdiqlasa, sud ishni yarashuv asosida tugatmasdan umumiy tartibda ko'rib chiqishga haqli bo'lishi kerak (hozirgi qonunchilikda bunday norma yo'q, ammo Plenum qarorida ko'rsatma tariqasida berilishi mumkin). Bundan tashqari, takroriy yarashuvlarga nisbatan cheklov qo'yish darkor: masalan, agar shaxs ilgari yarashuv tufayli javobgarlikdan ozod bo'lgan bo'lsa va oradan ma'lum vaqt o'tmay yana o'sha tur jinoyatni sodir etsa, bu safar yarashuv qo'llanilmasligi kerak (JKda takror degan norma qisman buni

qamrab oladi, ammo uni yana aniqroq ifodalash zarur qilmaydi).

6. Med-Arb va ENE elementlarini joriy etish: Jinoyat protsessiga alternativ nizolarni hal qilish usullarini integratsiya qilish borasida innovatsion yondashuvlar zarur. Muallif fikricha, O'zbekistonda kelgusida Med-Arb (mediatsiya + arbitraj) modeli elementlarini joriy etish mumkin. Bunda gap shundaki, ayrim kategoriyadagi jinoyat ishlari bo'yicha (ayniqsa voyaga yetmaganlar ishtirokidagi yoki oilaviy nizolardagi jinoyatlar) dastlab maxsus mediator qatnashuvida yarashuvga erishish harakati qilinadi. Agar mediator yordamida tomonlar yarashsa – ish tugatiladi; yarashuvga erishilmasa – ish odatdagi sud tartibida davom ettiriladi, ammo mediator keyinchalik sud majlisida qatnashib, nizoni yumshatish bo'yicha o'z xulosasini taqdim etishi mumkin. Bunday yondashuv ba'zi davlatlarning voyaga yetmaganlar sudlari amaliyotida uchraydi va yaxshi samara bergan. Xuddi shu singari, Early Neutral Evaluation (ENE) – ya'ni “erta bosqichda xolisona baholash” usulini joriy etish ham o'ylab ko'rishga arziydi. Bu uslub AQSh fuqarolik sudlarida qo'llanadi, lekin uni jinoyat protsessiga moslashtirish mumkin: masalan, sudgacha bosqichda ish materiallarini mustaqil bir ekspert yoki sobiq sudya ko'rib chiqib, taraflarga “taxminiy hukm” haqida ma'lumot beradi. Ayblanuvchi ushbu neytral bahoni eshitgach, ehtimolki, kelishuvga ko'nishga yoki yarashuvga intilishga ko'proq moyil bo'ladi, chunki unga sud qarorining kutilgan natijasi ma'lum bo'ladi. Albatta, bu hali xom g'oya bo'lib, sinov tariqasida amalga oshirish talab etiladi. Lekin

muvaffaqiyat bersa, ishlarni sudga oshirmay hal qilish ulushi oshishi mumkin.

7. Xalqaro hamkorlik va tajriba almashish: Sudgacha nizolarni hal qilish bo'yicha xorijiy ilg'or tajribalarni o'rganishda davom etish zarur. Xususan, AQSh va Evropa davlatlari prokuraturalari bilan hamkorlikda seminarlar, treninglar o'tkazish, xalqaro tashkilotlar (masalan, BMTning Jinoyatchilikning oldini olish bo'yicha komissiyasi) doirasida ekspertlar ishtirokida maslahatlashuvlar tashkil etish lozim. Bu orqali mahalliy islohotlarga chetdan neytral baho va tavsiyalar olish ham mumkin bo'ladi. Shuningdek, MDH mamlakatlari prokuraturalari o'rtasida kelishuv instituti bo'yicha axborot almashinuvi yo'lga qo'yilsa, o'zaro muammolar va ularning yechimlari bo'yicha samarali tajriba ortadi.

Yuqoridagi takliflar kompleksi jinoyat protsessida sudgacha nizolarni hal qilish institutini yanada takomillashtirishga qaratilgan bo'lib, ularning maqsadi – adolat va tejamkorlikni muvozanatlash hamda fuqarolarning huquq va erkinliklarini maksimal darajada ta'minlashdir. Ishonamizki, aybga iqrorlik kelishuvi va yarashuv instituti O'zbekistonda ham to'laqonli faoliyat yuritsa, bu sud-huquq tizimi rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, har qanday islohot singari, bu jarayonda ham ehtiyotkorlik va bosqichma-bosqich yondashuv muhimdir. Muallif bildirilgan fikr-mulohazalar va takliflar qonunchilik va amaliyotda o'z aksini topib, mamlakatimizda jinoyat ishlari yuritish sohasini modernizatsiya qilishga hissa qo'shishiga umid qiladi.

References:

1. Axmedova III.C. *"Jinoyat ishida aybga iqrorlik bo'yicha kelishuv institutini qo'llash samaradorligi: milliy va xorijiy tajriba"*. – Toshkent: Proacademy, 2023. – B. 120-130.
2. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2004-yil 21-maydagi "Yarashuv to'g'risidagi ishlar bo'yicha sud amaliyoti haqida" 6-son qarori (2024-yil 16-dekabrda o'zgartirish va qo'shimchalar bilan). – *Xalq so'zi*, 2004, №5. – B. 76-78.
3. O'zbekiston Respublikasi Qonuni, 2021-yil 18-fevral, O'RQ-675-son "Jinoyat hamda Jinoyat-protsessual kodekslariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida". – *O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami*, 2021, №7. – B. 120-125.
4. Newman D.J. *"Conviction: The Determination of Guilt or Innocence without Trial"*. – Little, Brown and Co., 1966. – P. 55-60.
5. Makarov P. *"Plea Bargaining in the United States: Historical and Statistical Overview"*. – *Crimea Law Review*, 2013, №26(1). – P. 64-66.
6. Toshniyozov S. *"Aybga iqrorlik to'g'risidagi kelishuv: tushuncha va tartib"*. – *Yuridik fanlar axboroti (TSUL)*, 2022, №2. – B. 110-116.
7. Oripov D. *Sud-huquq islohotlari jarayonida aybga iqrorlik bitimi instituti*. – *Adolat gazetasi*, 2021-yil 10-iyun. – B. 3.
8. Pansatov K. *"Kelishuv institutining sud amaliyotidagi o'rni"*. – *Sud tizimi axborotnomasi*, 2022, №1. – B. 44-46.

9. Нурумов Д. *“Қылмыстық процессуалдық келісім: теория және практика”* (Kazakh tilida). – Алматы: 2019. – Б. 212-218.
10. Колесник В.В. *“Сделка о признании вины в уголовном процессе: равноправие сторон и дисбаланс”*. – *Государство и право*, 2018, №5. – С. 95-100.
11. Халниязов Э.М. *“Yarashilganligi munosabati bilan jinoiy javobgarlikdan ozod qilishni takomillashtirish masalalari”*. – *Ilmiy elektron jurnal*, 2026, №1. – Б. 50-54.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni PF-37, 21.02.2024. *“Yoshlar va biznesni qo‘llab-quvvatlash yili” Davlat dasturi (2024-yil uchun)*. – *Lex.uz*: ID-6811936, 78-band.
13. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. 1994-yil 22-sentabr. (2023-yil 1-iyulgacha bo‘lgan o‘zgarishlar bilan).
14. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. 1994-yil 22-sentabr. (2023-yil 1-iyulgacha bo‘lgan o‘zgarishlar bilan).
15. O‘zbekiston Respublikasining “Mediatsiya to‘g‘risida”gi Qonuni. 2018-yil 3-iyul, O‘RQ-482-son.
16. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sud-huquq sohasini yanada isloh qilish bo‘yicha 2021–2023 yillarga mo‘ljallangan Milliy dastur to‘g‘risida”gi PQ-5041-sonli qarori, 2021-yil 3-aprel.